

ראיון עם פרופ' טדסקי*

מראיון

עו"ד יוסף שגיא

פרופסור טדסקי, מהו שמך הפרטי? גד או גוידו?

השם שקיבלתי בלידה הוא גוידו, אחד השמות ה"חילוניים" שיהודי איטליה העדיפו לעומת שמותיהם של קדושים נוצריים המקובלים ביותר על הגויים. גם אחרי עלייתי ארצה לא שיניתי אותו רשמית והמשכתי לחתום בו על כתבי הלועזיים, לשם הרציפות; אך בארץ השתמשתי בשם גד, המקורב לו לפי הצלצול.

מתי נולדת והיכן?

נולדתי בשנת 1907, ברוביגו, עיר קטנה בצפון איטליה.

אנא, ספר על אבותיך ועל משפחתך.

השם טדסקי מעיד על מוצא אשכנזי. אבותי התיישבו ברוביגו בסוף המאה הי"ח, לשם באו מאַנקוֹנה. לפני מלחמת-העולם השנייה קיבלתי תצלומים של רימונים שאבותי תרמו לבית-הכנסת באַנקוֹנה כאשר עברו לרוביגו. סבי היה בעל חווה חקלאית וגם חבר כמועצת-העיר. אבי, אטיליו (1870-1928), החל לעבוד במנהל הציבורי בענף האוצר אחרי לימודיו באוניברסיטאות פדובה וכולוניה. אחרי נישואיו עם אמי (1903) התחנות בקריירה שלו – וכתוצאה מכך, גם כמגורי המשפחה – היו רוביגו, בולוניה (1912-1917), פֶּרְדָּה (1917-1919) ורומא. אבי היה מפקח כללי במשרד הפיננסים (הנפרד באיטליה ממשרד האוצר). אחרי מלחמת-העולם הראשונה ניצח על המעבר מתחיקת המסים האוסטרית לתחיקה איטלקית במחוזות שאיטליה סיפחה. כמרכן ניהל את מתן הפיצויים על נזקי המלחמה שסבלו הפרטים.

* ראיון זה הוא אחד הראיונות שיוס המכון ליהדות ומגנו שבאוניברסיטה העברית יחד עם האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים, לשם תיעוד.

אמי, פאולינה (1880-1957), היתה ממשפחת דל־וקי. משפחה זו (אשר שמה העברי הוא "מן הזקנים") היא אחת מן הספורות שהמסורת מזכירה את שמותיהן בין אלה שהתיישבו ברומא עוד לפני חורבן הבית השני. מבין קבוצות-המוצא השונות הנכללות ביהדות איטליה מיוצגת אפוא במשפחת דל־וקי הקבוצה האיטלקית, בעלת המנהג ה"איטליאני", בעוד שאבותי האחרים משתייכים לקבוצות האשכנזית והספרדית.

במשך מאות שנים ישבו אבותי דל־וקי בלוגו (שהיא לא רחוקה מצ'נטו, מקום מושבה של משפחת דישראל לפני הגירתה לאנגליה). משם עברו לכולוניה באמצע המאה הי"ט. בדורותיה האחרונים היתה משפחת אמי משפחת מדענים. אביה, ג'וליו, היה פרופסור לסטטיסטיקה באוניברסיטת ג'נובה. אחיה, ג'ורג'יו, היה פרופסור לפילוסופיה של המשפט באוניברסיטת רומא, וגם רקטור שלה. הוא נחשב לאחד המלומדים הדגולים במקצועו. דודן אמי, גוסטבו דל־וקי, שימש פרופסור לכלכלה באוניברסיטת רומא ורקטור של אוניברסיטת בוקוני במילנו. היה גם שר-האוצר בממשלת ד־ה־ג־ס־פ־רי אחרי מלחמת-העולם השנייה.

בשנת 1933 נשאתי לאשה את אֶלְדֶה פֶנְצִי ממילנו. משפחת חותני ירשה במְנַטוֹבָה במשך דורות רבים והוא עבר למילנו. היה מהנדס ותעשיין עצמאי בענף המתכת, ואחר-כך – אחד ממנהלי המפעל הגדול בֶרְרָה. קרה אז שפנו אליו מטעם ה"הגנה" לשם רכישת נשק.

מה היו המסורת והתודעה היהודית בבית הוריי?

המסורת היהודית דעכה בביתנו כמעט לחלוטין. ואולם אני זוכר כי אמי נמנעה בשבת מעבודות הרקמה והסריגה שלה. מצד אחר, להורי לא חסרה התודעה כי יהודי וגוי אינם היגרו־הך. הורי התנגדו שניהם לנישואי-תערובת. לאבי היתה האינטואיציה כי האנטישמיות לא עברה מן העולם, ועוד עלולה להתבטא אפילו ברדיפות (אשר איש לא העלה אותן על דעתו אז באיטליה). בפיו היו שגורים ביטויים בעברית וכניב עברי-איטלקי.

מה היתה ההשכלה שקיבלת באיטליה לפני כניסתך לאוניברסיטה?

בברירה שעמדה לפני בין גמנסיה קלסית לגמנסיה מודרנית בחרתי בראשונה, שבה למדו לטינית במשך שמונה שנים, ויוונית – במשך חמש שנים. כמוכן, הממדים בלימודים הקלסיים היו על חשבון מקצועות אחרים, כגון שפות זרות מודרניות.

האם לא היה לך חבל להקריב את האחרונות?

אדם המחשיב את התרבות הקלסית כמוני יעריך נכונה אוצר המעשיר את כל חייו. בוודאי הרגשתי כחשיבות השפות המודרניות. אמנם, צרפתית נלמדה במקצת גם בגמנסיה הקלסית. משהו כבר ידעתי כי בילדותי היתה לאחותי ולי מטפלת דוברת צרפתית. בהמשך הרביתי לקרוא צרפתית, בייחוד ספרות יפה. אנגלית השתדלתי

לרכוש בשיעורים פרטיים בשנות הגמנסיה ואחר-כך. גם בה קראתי הרבה במשך חיי. כאשר התחלתי במחקר המשפטי, בעבודת-הגמר בפקולטה ובהמשך פעילותי המדעית, נוכחתי בחשיבותה של השפה הגרמנית ועשיתי מאמצים ללמוד אותה עד כדי הדרוש לי. המאמץ היה נחרץ במיוחד בזמן שהייתי בברלין, כאשר נסעתי לשם בשנת 1928 כבעל מילגה מטעם ה־Alexander v. Humboldt Stiftung.

באיזה גיל ניגשת לבחינות הבגרות?

הייתי צריך לגמור את בית-הספר התיכון בגיל שמונה-עשרה; אולם, כאשר למדתי בשנה שלפני האחרונה בבית-הספר התיכון, הונהגה ריפורמה במערכת-הלימודים שבמסגרתה היתה בחינת-בגרות ממלכתית שלא היתה קיימת קודם-לכן. ניתן לי אז, בגיל שבע-עשרה, להתייצב לבחינות-הבגרות לאחר שבמשך הקיץ למדתי באופן פרטי את החומר שנלמד בשנה האחרונה.

מדוע בחרת בפקולטה למשפטים?

פקולטה זו (הכוללת באיטליה גם מקצועות לא-משפטיים אחדים, כגון כלכלה וסטטיסטיקה) היתה הפקולטה ה"משפחתית" שלי. למד בה אבי, למדו ולימדו בה סבי, דודי ודודן אחד מצד אמי, כפי שכבר הזכרתי. מלבד זאת, המשפט כשלעצמו משך את לבי. והנה, על הויקה שקשרתי אתו אז, בשנת 1924, שמרתי ללא הפסק עד היום.

שישים-ושש שנה! ולא נמאס עליך עיסוק זה?

המשפט הותר להשלטת צדק בין בני-האדם: מה נאה מזה? אין אף לומר שעיסוק זה הוא חד-גוני ומשום-כך משעמם, גם אם מגבילים, כמוני, את תחום ההתעניינות למשפט הפרטי ולתורת-המשפט הכללית. מגוון הנושאים הוא אינסופי. מצד אחר, הגוף סביב השתנה כל הזמן. איטליה היא ארץ יציבות משפטית, בהיותה בעלת מסורת עתיקה; אך בשנים שבהן עסקתי במשפט שם ערכו קודקס אזרחי חדש. מכאן התעניינות המשפטנים בבעיות חדשות והתחשבותם בשיטות-משפט זרות. לעולם משפטי אחר עברתי אחר-כך, בעלותי ארצה, ואף כאן, בהמשך הזמן, לא קפא הדיו על שמריו.

כיצד התפתחה הקריירה שלך באיטליה?

סיימתי את לימודי בפקולטה ב-1928 ולאחר שהייה קצרה בברלין חזרתי לרומא והמשכתי במחקר המשפטי, שבו התחלתי כבר בעבודת-הגמר בפקולטה. על-סמך פרסומי קיבלתי בשנת 1930 את ה־libera docenza (רשות ההוראה). אחר-כך הייתי professore incaricato באוניברסיטאות Cagliari, Perugia ו־Siena. בשנת 1936 זכיתי בתחרות למינוי של קבע והתמניתי ל־professore straordinario באוניברסיטת סיינה עצמה. בעקבות הגזירות שהוצאו ב-1938 פוטרתי ממשרתי ובכך נמנע

קידומי האחרון לדרגת *professore ordinario*, שהייתי אמור לקבל ב-1939. אחרי המלחמה הכירו בה באורח רטרואקטיבי.

האם עסקת בעריכת-דין?

בשנים 1928-1933 עבדתי במשרד עורכי-דין ברומא. בסייגה הייתי יועץ למשרד עורכי-דין.

האם נתקלת בגילויי אנטישמיות באיטליה, בבית-הספר ומחוצה לו?

בכיתה בגמנסיה היינו שישה יהודים ולא זכורים לי חיכוכים כלשהם בינינו לבין חברינו הגויים. יהדותם של היהודים לא תפסה מקום חשוב בעיני היהודים עצמם, רובם, וגם לא בעיני הגויים. יצאו מכלל זה קנאים קתוליים – אחד או שניים – אשר שאפו להעבירנו לנצרות. לשם כך הפגינו ידידות חמה כלפינו. אחד מהם היה במשך הזמן חבר מפורסם במסדר-הישועים. לפני שנים אחדות ביקר אצלי כאן בירושלים: עוד לא אבדה תקוותו!

סביבה אחרת שבה החיים המשותפים העמידו במבחן את יחס החברה האיטלקית אלי בתור יהודי הייתה בקורס-קצינים שאותו עברתי כמשך שישה חודשים, בשנת 1927. במחלקה שלנו – מחלקת נ"מ – שירתו סטודנטים ממשפחות בורגנות גבוהה ובינונית, ושלושה בני-אצולה (ביניהם אחד, הנסיך בורג'זה מן האצולה הרומאית העליונה). הייתי שם היהודי היחיד. אינני בטוח שכל חברי שם רחשו דווקא אהדה ליהודים, אך יחסם אלי בתור יהודי היה טוב בדרך-כלל, ותמיד תקין. לא שמעתי הערות עוינות אף כאשר ניתנה לי תופשה לרגל ראש-השנה ויום-הכיפורים וכל חברי נשאו בקסרקטין.

כאשר החל המשטר הפשיסטי במסע תעמולה נגד היהודים, כהכנה לחוקי הגזע שעמד לחוקק, עורר הדבר תגובות שונות מצד החברה. היו שגינו את מעשי השלטון וגילו כלפינו אהדה; היו ששמחו לאיד ונתנו פורקן לרגשי העוינות ליהודים שהיו חבויים אצלם עד אז. שופרי המשטר שפכו עלינו קיתונות של עלבונות. לא חסרו אף התקפות אישיות עלי. היומון הרומאי "איל טברנה", בהזכירו את ה"הצעה לאמנה בינלאומית נגד אנטישמיות" שפרסמתי ב-1932, כינה אותי "היהודי המגזים".

האם נוכחת שהתחולל שינוי בעמדת החברה האיטלקית כלפי היהודים, מזמן נעורך ועד הזמן שאחרי מלחמת העולם השנייה?

אכן, אירע שינוי ביחס, והוא הסתמן בהדרגה כבר בתקופה שקדמה לחוקי הגזע ולשוואה, ועוד יותר בתקופה האחריהם. קודם לא נחשב מן הטעם הטוב לשים לב אם אדם יהודי. בהמשך הזמן עמדת התעלמות זו חדלה, ונהיה מקובל יותר ויותר לראות נפקות ביהדותו של אדם, אף אם לא בהכרח נפקות לרעה.

ממה שסיפרת על המסורת היהודית בבית הורייך אני מבין שלא קיבלת חינוך יהודי בילדותך ובנעורתך.

קיבלתי רק שיעורים אחדים לקריאת האות העברית כהכנה לכרמצווה.

וכיצד הגעת לעמדתך היהודית והציונית?

לפעמים שאלתי את עצמי אם לא היה זה הפשיזם שדחף אותי לציונות, משום האיבה שרחשתי למשטר. תשובתי לשאלה זו היתה תמיד שלא היה זה הגורם המכריע. עוד לפני עלות הפשיזם, בשנים שגרנו בפררה, עיר שהיתה מאוכלסת יהודים רבים יחסית, היו לי לראשונה חברים יהודיים ואז גברה בי התודעה היהודית והתפתחה הנטייה לציונות. כמה שנים אחר-כך הכרתי ברומא את דנטה לֶטְס, אישיות נכבדה בקרב היהדות האיטלקית, והוא היה מורי ורבי. עזרתי לו במערכת הירחון *Rassegna mensile d'Israel*. מפיו ומפי אחרים למדתי קצת עברית, ובהדרגתו נכנסתי לעולם היהדות.

ב-1931 ביקרת בארץ-ישראל. האם כבר אז חשבת על עלייה?

הרעיון צץ בקרבי כבר אז, ובמשך הזמן חשבתי גם כיצד להגשימו, אך לא בשלום התנאים לכך עד אשר באו הגזירות. אז היה לי ברור שעלי לצאת מאיטליה ועמדו לפני כמה ברירות לאן עלי ללכת. אף-על-פי שמבחינה מעשית (ובייחוד מבחינת מקצועית) הבחירה בארץ-ישראל לא היתה הנוחה ביותר, לבי לא נתן לי להחליט אחרת.

קליטתך בארץ לא היתה קלה.

הקושי הראשון היה חוקי-מנהלי. באיטליה לא יכולתי להשיג אשרת-עלייה ואף לא נתנו לי אשרה כתייר. רק בשווייצריה השגתי אשרה מהסוג האחרון ובהגיעי לנמל חיפה, בערב-פסח תרצ"ט, לא הניחו לי פקירי המנדט לרדת, כי בנסיבות הקיימות לא ראו בי תייר בתום-לב. בהשתדלותם של אנשי הסוכנות אמנם ירדתי, אך גם אחר-כך היה מוטל על ראשי איום הגירוש. מכל-מקום, לפי תקנה שהנהיגו שלטונות המנדט, אדם שבא באשרת-תייר לא יכול היה לקבל בארץ תעודת-ישיבה. אחרי מאמצים רבים ובהשתדלותו הטובה של השופט פרומקין הוחלט שאקבל אשרת-תושב בכיירות. גם זה לא היה קל, כי בינתיים פרצה המלחמה והשלטונות הצרפתיים לא ראו בעין יפה את כניסתם של אזרחים איטלקיים ללבנון. כאשר הצטרפה גם איטליה למלחמה, נחשדו האזרחים האיטלקיים אף בעיני שלטונות המנדט בארץ. הושיבו אותנו בבית-הכלא בצל מגדל-דוד. כעבור שבוע ימים יצאנו לחופשי.

ומה על קליטתך המקצועית? כלום לא היתה קלה לך מקליטתך החוקית-מנהלית, כנ"ל?

ברצונך להיווכח שזוהי האמת? שמע-נא הערה פשוטה. מבין מורי האוניברסיטה שפוטרנו כמוני באיטליה לפי חוקי הגזע, עלו מורים מפקולטאות אחרות ונקלטו במוסדות להשכלה גבוהה בארץ, אך המורים למשפט הגרו כולם רק לארצות אחרות ואף אחד זולתי לא פנה לכאן. הסיבה לכך היתה פשוטה: לא היו כאן מוסדות קולטים. כדי להיקלט בפקולטה למשפטים בארץ היה צריך קודם להקימה. גם מחוץ לתחום האקדמי כולט ההבדל בין משפטנים לבין בעלי מקצועות אחרים. רבים שהיו עורכי-דין באיטליה או בארץ אחרת לפני עלייתם ראו את עצמם נאלצים לעבור לעיסוק אחר בארץ; ואילו למקצוענים אחרים לא היתה הסבה מקצועית המונית כזאת.

היה ברור לי כי, אם ברצוני להיקלט כמשפטן בארץ, עלי לקלוט תחילה את הדינים הנוהגים בה, דהיינו: את הדין העות'מני ואת הדין האנגלי שהלך ונקלט אז בארץ-ישראל המנדטורית. הראשון לא היה ידוע לי. פחות זר לי היה הדין האנגלי, אף-על-פי שלמשפטן הקונטיננטלי הוא אינו מוכר באותה מידה כמו שיטות-המשפט של ארצות קונטיננטליות אחרות.

אך במידה מסוימת העסיקו אותך כבר בהגיעך ארצה.

הרציתי זמן-מה בבית-הספר הגבוה למשפט ולכלכלה בתל-אביב. בתחילה לימדתי משפט ימי, שהוא ענף קוסמופוליטי, ולכן בקלות התכוננתי ללמדו, ואחר-כך – את תורת-המשפט הכללית. בינתיים נתקבלתי כעמית-מחקר באוניברסיטה העברית, ובמסגרתה הכנתי עבודות שלאחר-מכן פרסמתי את חלקן בספרי "מחקרים במשפט ארצנו". במשך הזמן, כאשר הקמת הפקולטה למשפטים כבר היתה קרובה, שולבה באוניברסיטה ההוראה על יסודות המשפט בפקולטה למדעי-הרוח, ועל כך הרציתי בשנה"ל 1947-1948 על הר-הצופים, ואחר-כך, ב-48-49, בכניין "טרה סנטה". עם ייסוד הפקולטה עברנו משם לכניין רטיסבון, שבו ישבנו בשנים 1949-1958 עד להקמת הקמפוס בגבעת-רם.

על יסודות המשפט הרציתי גם במסגרת קורסים שהתקיימו בשנים 46-47 מטעם הסוכנות למען המיועדים לכהן כדיפלומטים בכוא הזמן, ולמעשה השתתפו בהם השגרירים לעתיד של מדינת ישראל.

לפני הקמת המדינה השתתפת בוועדות לתכנון המשפט במדינה העתידה מטעם "המועצה המשפטית של ועדת-המצב", לא כן?

מוניתי לשתי ועדות והשתתפתי באי-אילו ישיבות, אך מדיונים אלה לא יצא דבר. גם לאחר קום המדינה הייתי חבר בוועדה שמונתה עליידי שר-המשפטים, בראשות השופט אולשן, לתכנון התחיקה האזרחית; אך היא לא פעלה.

מכל־מקום, במסגרת ועדה זו או אחרת או שלא במסגרתן, בוודאי נתת את דעתך לבעיית המשפט שיש להנהיג במדינה.

ללא ספק, זו היתה הבעיה העיקרית אשר עמדה בפני כל המשפטים כארץ, וחשובה ליישוב בכלל, לקראת קום המדינה ובשנים הראשונות אחרי הקמתה. כידוע, נחלקו הדעות: מצד אחד, היו שדגלו בסיסמת המשפט העברי. בחלקם היו אלה לא־משפטים, חסידי המשפט היהודי מתוך השקפה דתית או לאומית. המשפטים באותו מחנה השמיעו גם הם הכרזה זו כהכרזה מופשטת, אבל ככל שניגשו לעניינים המעשיים, נוכחו לדעת יותר ויותר בקשיים להגשמת שאיפתם.

בין אנשי־המקצוע נטו רבים לשמר את המשפט האנגלי, אשר התרגלו לו כבר, ולהשלים את קליטתו. כיוון שנטייה זו לא התבטאה בהכרזות, ועוד פחות — בפרסומים, קשה היום לעמוד על עוצמתה בשעתה. נטייה זו אף לא פסקה מיד עם הקמת המדינה. זכור לי כי שר־המשפטים דב יוסף הזמין אותי להשתתף בוועדה שנועדה להכין קודיפיקציה ישראלית, כשכוונתו היתה לחקיקה המבוססת על המשפט האנגלי. הזכיר לי בשיחה את חיבורו של ג'נקס, שבו המשפט האנגלי מסודר בצורת קודקס קונטיננטלי. אמרתי לו שבדרך זו ננציח את תלותנו במשפט זר ההולך ומתפתח, כי, מעבר לסעיפי החוק הישראלי הנדון, נמשיך להביט על הפסיקה ההולכת ומתחדשת באנגליה.

מצד, הייתי שותף לעמדה שלישית, הנבדלת משתי העמדות הנ"ל, אשר לפיה עלינו לעבד דינים משלנו, המתאימים לצורכי חברתנו ושאופותיה, בחתירה להגיע לשיטת־משפט הומוגנית והרמונית. אין להגביל את חוג השיטות הזרות הראויות לשמש לנו מקור הראיה, אך בדרך הטבע הדוגמאות המסתברות להשראה זו, במתכונת הקודיפיקציה ובריגים לגופם, יהיו בעיקר שיטות־המשפט הקונטיננטליות. כאשר המחוקק נקט, פחות או יותר, דרך כזאת והתקדם בה, הרגישו המשפטים הישראליים שכדאי להרחיב את אופקם מעבר לתחום שבו התמקדה התעניינותם עד אז. בנסיבות אלה התברר שהניסיון שרכשתי בעבר, לפני עלייתי ארצה, לא היה חסר־שימוש כפי שעלול היה להיראות לראשונה, כאשר נדמה שעלי לחזור ולהתחיל מאפס את דרכי במשפט. נזכרתי ברומן הרתפקאות שקראתי בנעורי. שם הפרק שלפני האחרון היה שם "הכול אבוד" ואילו שמו של הפרק האחרון היה "לא אבד דבר".

השתתפת בוועדה המעצבת את תוכנית הפקולטה למשפטים באוניברסיטה העברית. מה היו ההנחיות שלפיהן כתבתם תוכנית זו?

אמרנו להציע תוכנית גיונית וראויה לפקולטה אוניברסיטאית, להבדיל מבית־ספר פרופסיונלי. לפי דעתי, חינוך התלמיד כמשפטן טוב הוא, למעשה, גם מיטב הכנתו מבחינה פרופסיונלית. חילקנו את המקצועות לפי עניינם ולא לפי המקורות אשר מהם נבעו הדינים הנוהגים אז כארץ, כגון מג'לה, חוקי־קרקעות עות'מניים, וכו' — לפי דוגמת הלימודים בבית־הספר של ממשלת־המנדט. אחר־כך, במשך שנות קיומה של הפקולטה, התחוללו אי־אלו שינויים. הצטיירה מגמה לפיצול.

האם אתה מחייב מגמה זו?

יש לי ספק אם היא ראויה לשבח. ככל שמערכת-דינינו תתקדם לקראת השיטתיות הרצויה, כן תגבר הכדאיות לביטול הפיצולים הנדונים ולחזרה להסדר המבליט את ה"יער" יותר מאשר את ה"עצים". לעומת זאת, סבורני שאין לנתק את המשפט לגמרי מיתר מדעי-החברה בחינוך המשפטיים. כדאי שלכל משפטן תינתן גישה לכלכלה, ואולי גם לטוציולוגיה של המשפט, אם אפשר להשיג הוראה טובה למקצוע זה.

שינוי אחר שהתחולל לעומת התוכנית המקורית היה הוספת תואר שני על התואר הראשון. מה דעתך על החידוש הזה?

אם המטרה הרצויה היא לעודד אנשים בינוניים להמשיך וללמוד, כי אז שילוב לימודים קבוצתיים לקראת התואר השני הוא דבר במקומו. מדיניות זו מקובלת היום על רבים, אך מצדי מסופקני אם היא טובה למדע ולחברה. כוונתי לתלמידים שאף לאחר התואר הראשון אינם מסוגלים לעבודה עצמאית, ועוד פחות — לתרומה כלשהי למדע. הם מוכנים להמשיך בלימודים קבוצתיים כדי לזכות בתעודה שתקדם אותם במעמדם באוניברסיטה, במנהל הציבורי ובמקומות אחרים. טוב יותר שניכנה מהאנשים הטובים, המוכשרים, מאלה שאחרי התואר הראשון מסוגלים לעבודה עצמאית — כמובן בעזרת המורים, העומדים לרשותם לייעוץ ולהדרכה. בוגרי הפקולטה האחרים, שאין להם כישרון מובהק וזיקה למדע, במקום לצבור תעודות אקדמיות נוספות, מן הראוי להם לבחור לעצמם עיסוק של משפטיים מעשיים ויעשו את מלאכתם באמונה. על החברה לגמול להם לפי מיומנותם המקצועית, ולא לפי מבחנים מופשטים שבהם נהג המגדריניזם בסין.

בעניינים אחרים הלא יזמת חידושים בפקולטה?

יזמתי את כינון המכון למחקרי חקיקה ולמשפט השוואתי, אשר הצעתי גם את שמו.

האם ראית ברכה בפעולתו הנמשכת כבר שנים רבות?

המכון משמש למעשה זרוע מכצעת של הפקולטה בפרסומים הרבים שהוציא. בזה מילא ומלא תפקיד חשוב. לעומת זאת, פעולתו ביחס ליעדים הספציפיים שלו עד כה היתה לקויה בעיני אלה שציפו ליותר, ולכן נוכחו כאן בתופעה המצויה שבעולמנו זה הגשמה היא גם כישלון. המכון היה יכול לשמש מרכז לחוקרים על המציאות המשפטית בארץ, בין היתר — איסוף המנהגים והנהגים הקיימים בישראל. כמורכב היה אפשר לצפות שישמש סדנא לחקיקה אשר גורמי החקיקה הרשמיים, משרד-המשפטים והכנסת, יזדקקו לו בהזמינם אצלו מחקרים בעניין זה

או אחר. אמנם, בעבר היו סימנים להתפתחות כזאת, אך במשך הזמן חלה נסיגה במקום התקדמות.

רעיון אחר שלא הצלחתי להוציא לפועל הוא חיבור ועריכה של קונקורדנציה על מונחי החקיקה הישראלית. מפעל זה נראה לי חשוב בנסיבות שלנו כדי להבטיח אחידות ועקיבות בתחיקה ובפרשנות. כמובן, דרוש לכך מימון, אך בראש-ובראשונה דרוש שיתוף-פעולה. כך, בעניין המחקר על מנהגים בישראל שהזכרתי אמנם השגתי מימון, אלא שלאחר-מכן לא יכולתי להגיע להישגים ניכרים בשל הקושי למצוא שיתוף-פעולה מספיק ומתאים.

שיתוף-פעולה השגת בשתי הסדרות היוצאות בעריכתך: "פירוש לדיני החוזים" ו"דיני הנוזיקין".

זה סימן שלא תמיד שיתוף-הפעולה ברמה הגבוהה הוא הקשה ביותר להשגה. אמנם, גם מפעלים קיבוציים כאלה לא קל לארגן ביעילות ולא ידוע לי שדברים דומים נעשו אצלנו בתחומי משפט אחרים. ב"פירוש" הגענו כמעט להשלמת הסדרה. ב"דיני הנוזיקין" היה צורך בחידוש הכרך הראשון, תורת-הנוזיקין הכללית, וכאן נתקלתי באי-נכונותם של המשתתפים לעדכן ולחדש את חלקם. אשר לחלקים הנוגעים לעוללות המיוחדות, אמנם פרסמנו אחדים מהם, אך צפייתם של המשפטים לשינויים יסודיים העשויים להתחולל בתחיקה היתה בעוכרינו.

כשנת 1953 הציעו לך להיות שופט בבית-המשפט העליון ואתה לא הסכמת. מה היו נימוקיך?

הצעה זו נמסרה לי בצורה מושכת במיוחד. שר-המשפטים דאז, פנחס רוזן, אמר לי שאין בכוונת המציעים להרחיק אותי מהתפקיד האקדמי, ומשום-כך די להם אם אשכ בשיבות בית-המשפט פעמיים בשבוע. בכל-זאת חשתי שיקשה לי לצרף את שני התפקידים, ואף אם אצליח לקיימם לכאורה אצטרך להקריב את המחקר, ולא הייתי מוכן להקריבו — ויהיה ערכו אשר יהיה. הנימוקים האלה הם אישיים שלי: ידעתי מהם גבולות כוחי (מדובר בכוחי אז, כמובן, לא במגבלות כוחי היום!). גם נטייתי היתה תמיד להיות די מרוכז בעיסוקי: חביב עלי המוטו non multa sed multum (לא רבות, אלא הרבה). חלילה לי להכליל שיקולים אלה לגבי אחרים, העשויים לבצע בהצלחה דברים הנבצרים ממני. דיבור זה נוגע לא רק לעניין השפיטה, אלא לכל פעולה לבר-אקדמית של מורי האוניברסיטה. אין לגנות בפסקנות פעולה כזאת, פוליטית או אחרת. אדרבא: רצוי שהמשפטן האקדמי יהיה מעורב בחיי החברה, בכלל, ובחיי המשפט, בפרט; דרך אחת לכך, לאו דווקא היחידה, היא בעיסוק לבר-אקדמי. ההסתייגות הראויה נוצרת אם האיש יחדל לראות כתפקידו כמורה וכחוקר את התפקיד העיקרי.

מאז קום המדינה התפתחה מערכת דינים עניפה. כיצד אתה מעריך אותה בהשוואה לשיטות המשפט של ארצות תרבות אחרות?

נעשה מאמץ ראוי לשבח. יחד עם זאת, ניכרים במשפט הישראלי פה-ושם סימני אלתור. ובעיקר: קיימות בו מגרעות כלליות שאסור לנו להתעלם מהן. מגרעת אחת קיימת מבחינת לאומיותו של המשפט, או, בלשון צנועה יותר – מבחינת עממיותו. אני מתעלם כאן מהמשפט העברי (דרך אגב, עדיף בעיני כינויו כמשפט יהודי, כיוון שהוא שייך ליהדות). דין זה נוהג במדינה רק בתחום מוגבל, ובקשר לשאלה הנדונה היה דרוש דיבור נפרד.

בין המשפט הישראלי לבין העם היושב בישראל אין אותה זיקה הקיימת בין המשפט הצרפתי לעם הצרפתי או בין המשפט האנגלי לעם האנגלי. אמנם, גם הדינים הנוהגים שם אינם כולם ילידי אותה ארץ, אך הם נקלטו בעבר הרחוק, התאזרחו, והעם הסכין להם עד כדי הכרתו אותם כדינים שלו. בתחומים נרחבים (להוציא עניינים טכניים מובהקים) ההדיוטות שאינם בקיאים בדין יכולים בכל-זאת לשער באורח אינסטינקטיבי מה הוא עשוי להיות. המצב בישראל עדיין שונה. הדינים הנוהגים באו ברוכס מן החוץ, במישרין או בעקיפין, ולא הספיקו עדיין להכות שורשים עמוקים בתודעת העם. צפוי עוד תהליך ארוך של התאמה הדדית. העם יסכין למשפט הנוהג, ומצד אחר ישתנה המשפט, יסתגל וישתווה אל העם. מגרעת אחרת נוגעת להיבטים הטכניים של שיטה משפטית. מקורות המשפט הישראלי השונים והמגוונים וה"קודיפיקציה בהמשכים" שנערכה, בוודאי הקשו על עיצוב שיטה משפטית הראויה לשם זה מבחינת עקביותה וחד-גוניותה. מכאן גם הקושי הנגרם לפרשן במסגרת פרשנות הדינים והשלמתם. יהיה צורך בעמל רב בעתיד בטרם תושג ההרמוניה המבוקשת.

אני רואה כי ב"אקס-ליבריס" המודבק על ספרי ספרייתך מצויר אנך ויד אחת מחזיקה בו, לבקרה אם הבניין ההולך ונבנה מוקם זקוף כדבעי. למה התכוונת בדיוק?

המשפט הוא ישר. ייעודו בתיקון העולם על-ידי יישור המעוות (או הפיכת העקוב למישור – ומכאן המונח הלטיני *aequitas*). לפיכך על המשפטן להבין את תפקידו. התכוונתי גם לביקורת עצמית שבה השתדלתי לנהוג במעשי, במדע ובחיים, כדי למעט בטעויות. שמא היה זה מאמץ-שווא? על כך ישפטו אחרים.